

УДК 94:[343.163:329]“1905/1907”

Г. Л. Кладова,  
О. П. Сарнацький

## ДІЇ ЦАРСЬКОГО СУДУ В 1907–1910 РР. ЩОДО ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОДЕСЬКОЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ)

*У статті за матеріалами Одеської судової палати висвітлюються дії судової влади самодержавства щодо покарання членів українських політичних партій за революційно-пропагандистську діяльність. Під час спаду Першої російської революції самодержавна машина покарання лише набирала обертів. В роки ж столипінської реакції вона продовжувала працювати вже більш оперативно та на повну потужність.*

**Ключові слова:** самодержавство, прокуратура, судова палата, українські політичні партії

Дослідження проблем, пов'язаних з суспільно-політичним життям та національно-визвольним рухом в Наддніпрянській Україні в кінці XIX та на початку XX ст., є найбільш привабливим в сучасній вітчизняній історичній науці. До них можна віднести і питання появи і діяльності українських політичних партій, які на той час очолювали національно-визвольний рух в Україні. У сучасних дослідженнях таких авторів, як І. Курас, Ф. Турченко, Т. Герашенко [1], О. Голобуцький, В. Кулик [2], В. Головченко [3], В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко [4], Ю. Лавров [5], Р. Ветров і С. Донченко [6], А. Павко [7], В. Стрілець [8], С. Наумов [9] висвітлюються різноманітні аспекти діяльності українських політичних партій та їх лідерів, починаючи від ліберально-демократичного напрямку і закінчуючи націонал-радикальним. Практично всі сучасні дослідження, які висвітлюють появу і діяльність вищезазначених партій на початку XX ст. в російській Україні, обов'язково, хоча і в різній мірі, торкаються утисків їх з боку поліції та жандармерії.

Але діяльність царської поліції і жандармів проти українських політичних партій є лише частиною більш вагомої проблеми, а саме – ставлення самодержавної влади до діяльності останніх. Разом з тим, однією зі складових цієї цікавої і маловивченої проблеми є ставлення прокуратури та судової влади самодержавства щодо названих партій. В дослідженнях вищезазначених авторів вона не знайшла свого висвітлення. В цей же в наукових розробках таких авторів, як О. Ярмиш [10], А. Чайковський і М. Щербак [11], показані дії протилежного політичного табору (тобто самодержавства) проти українського національно-визвольного руху і тих, хто його очолював. Діяльність судової влади і прокуратури розглядаються лише епізодично саме в площині протидії діяльності вищезазначених партій.

Разом з тим, архівні джерела надають нам можливість більш детально показати подібну діяльність судової влади та прокуратури самодержавства саме в цьому напрямку. Тому в статті автори поставили собі за мету показати на матеріалах Одеської судової палати їх дії з метою покарання членів українських політичних партій за їх революційно-пропагандистську діяльність в роки Першої російської революції та столипінської реакції.

Як видно з обвинувального акту, складеного 31 жовтня 1907 р. товаришем прокурора Одеської судової палати, 26 квітня 1907 р. поліцейський стражник Вінницького повіту Ц. Трасковський, отримавши з Гніванського цукрового заводу повідомлення по телефону від жандармських агентів про те, що у лісі при с. Гнівань якийсь єврей роздає робітникам цукрового заводу прокламації, відправився туди в супроводі другого стражника П. Матвєєва для перевірки отриманих відомостей. Підійшовши до лісу, вони побачили молоду особу, яку оточував натовп приблизно з 60 робітників. Угледівши стражників, хлопець спробував утекти, але був ними затриманий. При особистому обшуку в кишенях його піджака було знайдено 89 прокламацій “УС “Спілки” РСДРП”, які й стали речовими доказами його вини. Затриманим виявився міщанин м. Бердичева М.Ш. Іоліс [12, спр.296, арк.3].

Далі, як свідчить документ, названі прокламації були видані Бердичівською організацією РСДРП від імені Головного Комітету УС “Спілки” РСДРП, у них йшлося про те, що необхідно забрати владу у царя та уряду і передати її в руки народу, створивши республіканську форму правління, закликаючи тим самим до повалення існуючого в країні суспільного ладу. Свідчень робітників, які слухали агітатора у лісі та отримали від нього листівки, поліції здобути не вдалось, оскільки після його арешту робітники швидко розійшлись.

Вказаний злочин було передбачено 2 і 6 пп. І ч. 129 ст. Кримін. Улож., і на підставі 2 п. 1032 ст. Вст. кримін. судоч. зазначений М.Ш. Іоліс підлягав суду Одеської судової палати. Попереднім слідством було також встановлено, що на момент затримання йому було 16 років [12, спр.296, арк.Ззв.].

Суд над ним відбувся 21 квітня 1908 р. за участю станових представників і визнав його винним. Але враховуючи той факт, що хлопець на момент скоєння ним “злочину” був неповнолітнім, його не посадили до в'язниці, а відпустили під відповідальність матері [12, спр.296, арк.65].

Про поширення нелегальної літератури українських політичних партій на той час свідчить і справа цієї ж палати стосовно Ф. Бондаря, який знаходився під особливим наглядом поліції та був звинувачений за 2 п. І ч. 129 ст. Кримін. Улож., що надійшла до неї 17 листопада 1907 р. [12, спр.297, арк.1].

У обвинувальному акті, який було надіслано до неї 29 листопада ц.р., зазначалося, що 26 лютого 1907 р. під час обходу старшим стражником І. Лоточинським в м. Шатаве Кам'янецького повіту закладів з продажу та споживанню спиртних напоїв, він зайшов до пивної лавки “Кляве”, на прилавку якої побачив брошуру “Добра порада в ліху годину”. Прикажчик лавки сказав поліцейському, що цю брошуру дав йому

сторож Маковського волосного правління В. Бойко, а він у свою чергу отримав її від писаря того ж правління Ф. Бондаря. Таку ж брошуру від нього отримав й інший сторож правління П. Швець [12, спр.297,арк.3].

На підставі таких даних поліція звинуватила Ф. Бондаря у розповсюдженні серед місцевого населення брошури “злочинного змісту, попередньо знаючи її зміст”. А зміст її був спрямований до повалення існуючого в країні суспільного ладу, народ закликався до збройного повстання, щоб заснувати республіку на чолі з Установчими зборами, несплати податків, ненадання новобранців до війська, відняття у поміщиків, стражників та інших посадовців зброї, грабувати казенні заклади, використовувати гроші на справу революції, розгорнути пропаганду у війську та організувати повсюдно таємні бойові дружини, які у випадку розпуску II Думи повинні брати участь у збройному повстанні. За цей злочин він підлягав суду Одеської судової палати за участю станових представників [12, спр.297,арк.4].

Захищаючись у суді, Ф. Бондар просив суд викликати свідків (3-ох осіб), які б могли підтвердити, що у нього таких брошур не було і він не розповсюджував їх серед місцевого населення. А приказчик лавки та сторожа В. Бойко та П. Швець обмовили його через ворожі до нього відносини [12, спр.297,арк.8]. Але суд не прийняв це прохання до уваги. Вирок судової палати – Ф. Бондаря було визнано винним і покарано за 362 ст. Улож. про покарання. Більш детальні відомості про фінал цієї справи в архіві, на жаль, не збереглися [12, спр.297,арк.44].

Розповсюдження прокламацій та іншої нелегальної літератури українських політичних партій проводилося по-різному. Саме про це свідчить одна зі справ уже названої судової палати, яка надійшла до неї на розгляд 21 квітня 1908 р. і стосувалася міщан м. Махновки Бердичівського повіту Київської губернії А. Беліловського, Х. Коновалова, Л. Ройтмана та Л. Гросса, які знаходилися під особливим наглядом поліції і були звинувачені у політичному “злочині” проти влади за 2 п. 132 ст. Кримін. Улож [12, спр.321, арк.1,4].

У обвинувальному акті, складеному в.о. товариша прокурора Одеської судової палати В. Нестеровським 17 квітня 1908 р. [12, спр.321,арк.4зв.] на підставі попереднього жандармського дізнання, яке тривало з 6 червня 1907 р. по 27 березня 1908 р. [12, спр.321,арк.107], зазначалося, що 27 травня 1907 р. близько 10 години вечора на шляху, що веде з м. Новокостянтинове до м. Старокостянтинове Литинського повіту поліцейськими чинами – урядником і стражником, які їхали на пошуки викрадених у селян коней, було замічено підводу з п'ятьма пасажирами-євреями, що їхала з м. Новокостянтинове. Вони почали їх переслідувати, і з підводи її пасажирами були викинуті декілька пачок якихось паперів.

Коли поліцейські їх наздогнали і затримали, то в підводі ними були знайдені три примірники єврейської газети “Фолькцейтунг”, п'ять брошур: “Профессиональное движение и социал-демократия”, “Труд и капитал”, “Роспуск Думы и задачи пролетариата” Леніна та брошура єврейською мовою “Сказание о царе Симеоне”. За розпорядженням урядника, стражником були підібрані ті папери, які були викинуті з підводи на шлях. Вони виявилися прокламаціями під назвами: “Товарищи сельские рабочие и крестьяне” в кількості 65 примірників і “1 Мая” в кількості 19 примірників – видання Головного Комітету УС “Спілка”, що закликали до боротьби з урядом [12, спр.321,арк.3-3зв.]. На допиті затримані не визнали себе винними, а свою мандрівку пояснили тим, що їхали до м. Старокостянтинове за музикантами, бо хотіли влаштувати танці в м. Новокостянтинове.

Попереднє дізнання визнало їх винними у вказаному злочині, який було передбачено 2 п. 132 ст. Кримін. Улож., а тому на підставі 1 п. 1032 ст. Вст. кримін. судоч. зазначені особи підлягали суду Одеської судової палати без участі станових представників [12, спр.321,арк.4зв.]. Суд відбувся 28 листопада 1908 р. і розглянув лише справу Х. Коновалова, 24 років, якого виправдав через брак доказів, оскільки не було доведено, що література належала йому і що саме він викидав її з підводи. При цьому судом було враховано його порядну поведінку в минулому. А інші підсудні сховалися від суду, виїхавши до Америки [12, спр.321,арк.95зв.].

Наведемо ще приклад. 21 квітня 1908 р. прокурор Одеської судової палати надіслав до неї своє подання, в якому пропонував розглянути справу про А. Шнайдера та А. Слободянюка, які на підставі п. 2 ст. 1032 Устан. кримін. судоч. звинувачувалися за п. 2, ч. 1, ст. 129 та п. 2, ст. 132 Кримін. Улож., разом з обвинувальним актом, складеним на підставі жандармського дізнання, та речовими доказами. Справу пропонувалося слухати за зачиненими дверима [12, спр.322, арк.1-1зв.].

В обвинувальному акті вказувалося, що 14 серпня 1907 р. поліцейський урядник Гайсинського повіту Подільської губернії Д. Продан, отримавши агентурні відомості, що в с. Бджільне цього повіту, у хаті А. Слободянюка, сходяться односельці та до них приходять якісь “панки” і збираються збори, з двома стражниками прибув у це село для з'ясування характеру і мети таких зібрань. На той час у хаті А. Слободянюка були 6 односельців та двоє невідомих молодих осіб, мешканців м. Теплик Гайсинського повіту М. Рабинович та А. Шнайдер, у яких було знайдено збірник революційних пісень під назвою “Вперёд”. При обшуку у хаті А. Слободянюка під подушкою було знайдено дві прокламації УС “Спілки” РСДРП та одне видання Головного Комітету того ж Союзу – “Аграрное письмо от с.-д. Фракции Государственной Думы”. Прокламація закликала обирати в Думу представників РСДРП [12, спр.322,арк.3-3зв.].

Залучений до дізнання як звинувачений, А. Слободянюк визнав себе винним у збереженні з метою поширення творів, що підбурювали до повалення існуючого в державі суспільного ладу, та пояснив, що знайдені у нього при трусі видання отримані ним від А. Шнайдера, котрий просив його після ознайомлення з ними передати для читання іншим селянам. А. Шнайдер, як звинувачений по цій справі, під час допиту винним себе не визнав та заявив, що він нічого А. Слободянюку не давав, а прийшов до нього, аби найняти підводу та поїхати в Теплик. Обвинувачення щодо названих осіб закінчувалося тим, що злочин, який вони вчинили, передбачений відповідними статтями Кримінального уложення, а тому вони підлягають суду Одеської судової палати за участю станових представників [12, спр.322,арк.5].

28 квітня 1908 р. судова палата у своєму розпорядчому засіданні, ознайомившись з обвинувальним актом прокуратури, прийняла рішення надати справі подальшого ходу, а також погодилась із пропозицією прокурорського нагляду проводити слухання за зачиненими дверима. Справа мала слухатися за участю станових представників [12, спр.322,арк.7-7зв.].

Виїзне засідання Одеської судової палати відбулося у м. Вінниці 25 листопада 1908 р. На початку засідання судовий пристав доповів, що А. Слободянюк на суд не з'явився і що, за повідомленням Гайсинського повітового поліцейського управління, повістка про явку його на суд від 12 листопада 1908 р. йому не була вручена, оскільки знайти його не вдалося. Суд прийняв рішення оголосити А. Слободянюка в розшук через публікацію, а справу про нього виділити в окреме виробництво [12, спр.322,арк.89-89зв.]. Відносно другого підсудного, А. Шнайдера, 19 років, то суд ухвалив визнати його винним у злочині, передбаченому п. 2 ч. 1 ст. 129 Кримін. Улож. та ув'язнити його у фортеці на вісім місяців із зарахуванням часу попереднього ув'язнення (6 місяців), а речові докази, згідно зі ст. 36 Кримін. Улож., знищити [12, спр.322,арк.91-91зв.].

Таким чином, дії прокурорського нагляду та судової влади самодержавства саме під час спаду Першої російської революції та в період століпінської реакції набувають значного розмаху у справі покарання політичних "злочинців". Державний переворот 3 червня 1907 р. відкрив реакції "зелене світло" в її діяльності по придушенню не тільки всього революційного, що ще залишилось у країні, а і прогресивних національних кіл. Більша частина з того, що було дозволено царатом під час його перелюку за часів Першої російської революції, тепер почалося вважатися злочином проти існуючого ладу і кралолюю. Політичні судові процеси відбувалися один за одним, безжалісно караючи представників революційних партій та тих, хто брав участь у революційних подіях. Самодержавна машина покарання, що набирала обертів під час спаду революційного тиску на царизм, надалі продовжувала працювати оперативно і на повну потужність. Разом з тим, проведене нами дослідження охоплює одну з найважливіших ділянок в діях уряду стосовно лише окремих членів українських політичних партій революційного спрямування та їх прихильників, яке обмежене як хронологічними, так і певними географічними межами. Тому визначена проблема потребує значно ширшого висвітлення відносно всіх українських політичних партій, які існували на той час в Україні.

#### Джерела та література

1. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи // Український історичний журнал. – 1992. – №9, №10; Курас І.Ф. Перший речник новітнього українського самостійництва (Микола Міхновський) // Історія України. – 2000. – №6; Турченко Ф.Г. Микола Міхновський у період російської революції 1905-1907 років // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2003. – Вип. XVI.
2. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття. – К., 1996.
3. Головченко В.І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України: нариси історії української соціал-демократії початку XX ст. – Харків, 1996.
4. Колесник В.Ф., Рафальський О.О., Тимошенко О.П. Шляхом національного відродження і національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900-1907. – К., 1998.
5. Лавров Ю.П. Виникнення і діяльність українських політичних партій // "Українське питання" в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1999. – Ч.2.
6. Ветров Р.І., Донченко С.П. Політичні партії України в першій чверті XX століття (1900-1925). – Дніпродзержинськ, 2001; Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.). – Дніпродзержинськ, 2004.
7. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX – початок XX ст. – К., 1999; Його ж. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації модерної доби в Україні. – К., 2002.
8. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік). – К., 2002.
9. Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). – Х., 2006.
10. Ярмыш А.Н. Судебные органы царской России в период империализма (1900-1917 гг.): Учебное пособие. – К., 1990; Його ж. Наблюдают неотступно... – К., 1992; Його ж. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX століття. – Харків, 2001.
11. Чайковський А.С., Щербак М.Г. За законом і над законом: 3 історії адм. органів і поліц.-жанд. системи в Україні (IX – початок XX ст.) – К., 1996.
12. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф.348. – Оп.1.

#### **Кладова Г. Л., Сарнацкий А. П. Действия царского суда в 1907–1910 гг. в отношении членов украинских политических партий (по материалам Одесской судебной палаты)**

*В статье по материалам Одесской судебной палаты освещаются действия судебной власти самодержавия по наказанию членов украинских политических партий за революционно-пропагандистскую деятельность. Во время спада Первой российской революции самодержавная машина наказания только набирала обороты. В годы же столыпинской реакции она продолжала работать уже более оперативно и на полную мощность.*

**Ключевые слова:** самодержавие, прокуратура, судебная палата, украинские политические партии.

#### **Kladova G. L., Sarnatsky O. P. Actions of tsarist court in 1907–1910 to the members of Ukrainian political parties (according to the materials of Odessa judicial chamber)**

*The paper attempts according to the materials of Odessa judicial chamber to highlight of judicial autocracy power as to their punishment of members of revolutionary directed Ukrainian political parties for the revolutionary-propagandist activities. During the period of the 1st Russian Revolution the Tsarist punishment stays more strait. And during the Stolipin reaction it works more operativly and rapidly.*

**Key words:** tsarizm prosector, judicial chamber, ukrainian polytical parties, revolutionary propaganda